
روش‌شناسی استنادهای علامه امینی در اثبات ولایت امام علی علیه السلام در الغدير

بی‌بی سادات رضی بهابادی* / فتحیه فتحی‌زاده**
زهرا حاجی عسکری*** / فرشته معتمد لنگرودی****
تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۸/۶

چکیده

کتاب «الغدیر» با تکیه بر منابع اهل سنت در جهت اثبات ولایت امام علی علیه السلام نگاشته شده است. علامه امینی در اثبات این موضوع به آیات قرآن، احادیث، اشعار و گزارش‌های تاریخی استناد نموده است. آیات اکمال، تبلیغ و عذاب واقع از مهم‌ترین آیات و حدیث غدیر از مهم‌ترین روایات مورد استناد الغدیر است. امینی در باب اشعار به ۱۵۰ غدیره استناد کرده است. روش عمومی الغدیر در همه این استنادها آن است که افزون بر اثبات واقعه غدیر و انتصاب امام علی علیه السلام به جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، به فضایل و مناقب امام علیه السلام نیز می‌پردازد. تبیین صحت سند و تواتر حدیث غدیر از روش‌های خاص علامه در بحث احادیث است. امینی در ذکر غدیره‌ها نیز روش خاص خود را دارد. وی در مسیر اثبات ولایت به ذکر شعر شاعران وابسته به گروه و نژاد خاصی بسنده نکرده و به بیان اشعار شاعران عامی و دانشمند و نیز شاعران غیر عرب و غیر مسلمان و حتی مخالف حضرت نیز پرداخته است.

واژگان کلیدی

الغدیر، محمدهادی امینی، روش استناد، اثبات ولایت، فضایل امام علی علیه السلام.

b.razi@alzahra.ac.ir
f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir
asgari286@gmail.com
f_motamad_2011@yahoo.com

*. دانشیار دانشگاه الزهراء علیها السلام. (نویسنده مسئول)
**. استاد دانشگاه الزهراء علیها السلام.
***. کارشناس ارشد دانشگاه الزهراء علیها السلام.
****. دانشجوی دکتری دانشگاه الزهراء علیها السلام.

طرح مسئله

مطابق آموزه‌های شیعی، رابط بین خدا و مردم پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از طریق امامان معصوم علیهم السلام تأمین می‌گردد و غیر معصوم صلاحیت چنین مقامی را ندارد. کتاب *الغدیر فی الکتاب و السنه و الأدب* تألیف عبدالحسین امینی (م. ۱۳۴۹) از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که در قرن چهاردهم با توجه به کتب و منابع اهل سنت با هدف اثبات ولایت مطلقه ائمه معصومان علیهم السلام از طریق تثبیت خلافت بلا فصل حضرت علی علیه السلام نگاشته شده است. علامه امینی در مقدمه *الغدیر* انگیزه نگارش این اثر ارزشمند را ایجاد اتحاد و وحدت از بین رفته در میان مسلمانان معرفی کرده که راه دستیابی به این اتحاد از طریق شناخت دقیق وقایع میسر است. (امینی، ۱۳۷۰: ۱ / ۱۱) صاحب نظران و اهل فن هنگامی که تصمیم می‌گیرند حقیقت بزرگی را به اثبات برسانند، به روش‌های متقن و بارزشی متمسک می‌شوند علامه امینی نیز در کتاب *الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب* در جهت اثبات ولایت امام علی علیه السلام و تأیید ایشان به عنوان نخستین جانشین به حق حضرت رسول صلی الله علیه و آله به منابع مهم در مورد واقعه غدیر و همچنین فضایل حضرت علی علیه السلام استناد کرده است.^۱

صاحب *الغدیر* در این کتاب در جهت اثبات ولایت امام علی علیه السلام مستندات را انتخاب کرده است که نه تنها در ریشه‌دار کردن عقاید شیعه مؤثر بوده، بلکه حتی مورد قبول بزرگان اهل سنت نیز واقع شده است. این پژوهش بر آن است تا به شناسایی روش‌های استناد علامه در اثبات ولایت امام علی علیه السلام در کتاب *الغدیر* بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که علامه امینی در اثبات ولایت امام علی علیه السلام در *الغدیر* به چه منابعی استناد نموده است؟ وی در این استنادات چه روشی را برگزیده است؟

۱. *الغدیر* حاصل مطالعه سی هزار کتاب و نسخ خطی است و حدود چهل سال از عمر علامه امینی را به خود معطوف داشته است. این کتاب در ۲۰ جلد به زبان عربی با نثری بسیار پخته و ادبی نگارش یافته که تاکنون یازده جلد آن به طبع رسیده است. (ر.ک: جرفادقانی، ۱۳۶۴: ۴۸۰؛ شاکری، ۱۴۱۷: ۲۰ - ۱۹؛ امینی و آخوندی، ۱۳۶۷: ۲۰ - ۴؛ شهیدی و حکیمی، ۱۳۵۲: ۲۱) علامه امینی درباره انگیزه خود از نگارش *الغدیر* می‌نویسد: «خدا گواه است که من جز آشکار کردن حق و خواندن مردم به سوی آن خواسته‌ای نداشتم.» (امینی، ۱۳۶۶: ۷ / ۲) افزون بر شناخت دقیق وقایع، عامل دیگری که در ایجاد وحدت اسلامی از نقش مهمی برخوردار است، حسن ظن و رعایت انصاف و حق جویی است. (زینلی، ۱۳۷۶: ۴۸)

از جمله آثاری که در زمینه روش‌شناسی کتاب *الغدیر* نگارش یافته، مقاله «روش‌شناسی نقد علامه امینی بر احادیث موضوعه» از نهله غروی نایینی و آتنا بهادری، است. این مقاله به بررسی شیوه علامه امینی در تبیین مسئله وضع و مشخص کردن واضعان در رابطه با رجال عامه و همچنین به مسئله خصوصیت‌های بررسی سندی و متنی حدیث در *الغدیر* پرداخته است. در این مقاله به مسئله مجعولاتی که در صدد پوشاندن فضایل حضرت علی (ع) و مناقبی برای دیگر خلفا است، نیز پرداخته شده است. اثر دیگر در این زمینه مقاله «شیوه‌های بررسی حدیث در نظر علامه امینی» از جاسم فلاح رزاق و ترجمه صالحه سکوت است. نویسنده در این اثر با تکیه بر دو کتاب *علامه امینی الغدیر فی الکتاب و السنة و الأدب و ثمرات الاسفار* به سه بحث بررسی متن حدیث در نظر علامه امینی، دلالت نص نزد علامه امینی و دلالت حدیث غدیر پرداخته است. از بررسی این آثار پیرامون کتاب *الغدیر* مشخص شد که این کتاب تاکنون از منظر بررسی مستندهای علامه امینی مورد بررسی و پژوهش قرار نگرفته است. از این‌رو، این پژوهش دارای رویکردی نوآورانه است.

استنادهای علامه امینی

یکی از دستاوردهای این پژوهش که با مطالعه *الغدیر* به دست آمد، یافتن استنادهای علامه امینی به دانش‌های مختلف در اثبات ولایت و حقانیت امام علی (ع) به عنوان نخستین جانشین بر حق پیامبر (ص) است. صاحب *الغدیر* با تکیه بر مستندهایی چون آیات قرآن، احادیث و روایات، اشعار و در نهایت تاریخ، به اثبات ولایت امام علی (ع) پرداخته است. علامه امینی در پرداختن به این استنادها از روش جدل و احتجاج و ارائه عقاید مورد قبول طرف مقابل استفاده نموده است؛ به عبارت دیگر تکیه اصلی علامه در تمامی این مستندها بر منابع اهل سنت بوده است.^۱ وی با این کار پیروان این مذهب را در مسیری قرار داده که چاره‌ای جز تأیید ولایت

۱. مصادر و منابعی که در کتاب *الغدیر* مورد استناد قرار گرفته همگی از منابع علمای اهل سنت است، اما با توجه به پژوهش صورت گرفته به موارد معدودی از مصادر و منابعی از علمای شیعه همچون شیخ مفید، علامه مجلسی و شیخ صدوق و ... در برخی مجلدات *الغدیر* برخورد شد. (ر.ک: امینی، ۱۳۶۶: ۲ / ۳۷۶ و ۶۷ و ۱ / ۱۹۵: ۳ / ۶۸)

به حق امام علی علیه السلام ندارند؛ چراکه در صورت عدم قبول این ولایت، به مقابله با هزاران جلد از منابع دست اول و مورد قبول خود پرداخته‌اند. (زینلی، ۱۳۷۶: ۴۸)

از دیگر نکات برجسته‌ای که با مطالعه *الغدیر* به دست آمد، این است که با عنایت به اینکه نام این کتاب *گران‌مایه‌الغدیر فی‌الکتاب و السنه و الادب* است، بدیهی است که علامه امینی صرفاً باید موضوع غدیر را مدنظر خود قرار دهد، اما ایشان ضمن پرداختن به این بحث، به مباحث دیگری چون فضایل حضرت علی علیه السلام نیز توجه کرده است، از این‌رو گمان می‌رود که صاحب *الغدیر* این‌گونه می‌اندیشید که پرداختن به بحث فضایل حضرت علی علیه السلام در کنار ذکر واقعه غدیر به درک بهتر انتخاب ایشان به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله از سوی خدای متعال کمک می‌کند. در این بخش از پژوهش در حد توان به ذکر و بررسی مستندهای علامه امینی در اثبات ولایت امام علی علیه السلام پرداخته می‌شود.

یک. استناد به آیات قرآن کریم

خدای متعال هنگامی که بخواهد امری پیوسته باقی بماند و گذشت زمان از اهمیت آن نگاهد، پیرامون آن آیاتی را نازل می‌فرماید که گویای اهمیت آن امر باشد، تا امت اسلامی با تلاوت این دسته از آیات آن را به یاد آورند و بدان توجه کنند. آیاتی از قرآن کریم در مورد حضرت علی علیه السلام است که به گفته ابن عباس خدا درباره ایشان ۳۰۰ آیه نازل فرموده است. (امینی، ۱۳۶۶: ۹ / ۳۰) علامه امینی در کتاب خود، در اثبات ولایت امام علی علیه السلام به مجموعه‌ای از آیاتی که در حق ایشان نازل شده، استناد کرده که به دو بخش آیات غدیر و آیات فضایل قابل تقسیم است.

شایان ذکر است که صاحب *الغدیر* در تفسیر این آیات، به ذکر احادیثی پرداخته که از راویان مختلف اهل سنت نقل شده است.

۱. استناد به آیات غدیر

مراد علامه از آیات غدیر، آیاتی است که به واقعه غدیر خم و برگزیده شدن حضرت علی علیه السلام به جانشینی حضرت محمد صلی الله علیه و آله اشاره دارد. یکی از عناوین مهمی که در اولین جلد از کتاب

الغدیر بسیار حائز اهمیت است عنوان *الغدیر فی الکتاب العزیز* است که به پیوند این واقعه با آیات قرآن اشاره دارد، علامه امینی ذیل عنوان موردنظر با نظر به آیاتی از قرآن همچون آیات تبلیغ، اکمال و آیات عذاب واقع به ذکر واقعه غدیر و برگزیده شدن حضرت علی (ع) به جانشینی پرداخته است.

یک. آیه تبلیغ

یکی از مهم‌ترین آیات ولایت امام علی (ع)، آیه تبلیغ است. خدا در این آیه می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ^۱ (مائده / ۶۷)

این آیه در روز غدیر خم و خطاب به پیامبر اسلام (ص) نازل شده است و به وظیفه ایشان که انتخاب جانشین و تعیین سرنوشت آینده اسلام و مسلمانان است، تأکید می‌کند. جمع زیادی از علمای تفسیر و دانشمندان اهل سنت باصراحت به این شأن نزول اذعان داشته‌اند که صاحب *الغدیر*، ذیل آیه تبلیغ به نظر ۳۰ تن از آنان همچون ثعلبی نیشابوری (ر.ک: ۱۴۲۲: ۴ / ۹۲)، واحدی نیشابوری (ر.ک: ۱۴۱۱: ۲۰۴)، حاکم حسکانی (ر.ک: ۱۴۱۱: ۱ / ۲۵۱) و سیوطی (ر.ک: ۱۴۰۴: ۲ / ۲۹۸) اشاره کرده است.

ابن جریر طبری در روایتی از زید بن ارقم چنین آورده است:

رسول خدا (ص) در بازگشت از آخرین حج خود در غدیر خم در میان انبوهی از جمعیت فرمود: خدای متعال آیه «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ...» را بر من فرو فرستاد و مرا مأمور کرد که همه را به اینکه علی بن ابی طالب برادر، وصی، خلیفه و پیشوای بعد از من است، آگاه نمایم، ای مردم همانا خدا، علی را به‌عنوان امام شما تعیین نمود و اطاعت از او را بر همه واجب کرد، از او روی برنتابید، زیرا او به‌سوی حق راهنمایی و عمل می‌کند، هرگز کسی نمی‌تواند قرآن، این کتاب بزرگ را تفسیر درست کند، مگر فردی که من دست او را گرفته و بلند کرده‌ام

۱. ای پیامبر، آنچه از جانب پروردگارت به‌سوی تو نازل شده، ابلاغ کن و اگر نکنی پیامش را نرسانده‌ای و خدا تو را از [گزند] مردم نگاه می‌دارد. آری خدا گروه کافران را هدایت نمی‌کند.

و او را به شما نشان می‌دهم و می‌گویم: «هرکس من مولای اویم، این علی مولای اوست». (امینی، ۱۳۶۶: ۱ / ۲۱۴ به نقل از ابن جریر در الولایه فی طرق حدیث الغدیر)

دو. آیه اکمال

آیه اکمال از دیگر آیات نازل شده در روز غدیر خم است:

... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ...^۱
(مائده / ۳)

این آیه زمانی بر پیامبر خدا ﷺ نازل شد که امام علی علیه السلام را به طور رسمی به جانشینی خود تعیین فرمود. بسیاری از مفسران اهل سنت این شأن نزول را پذیرفته‌اند که صاحب *الغدیر ذیل آیه اکمال* به نظر ۱۶ تن از آنان همچون ابن کثیر دمشقی (۱۴۱۹: ۳ / ۲۵)، حاکم حسکانی (۱۴۱۱: ۱ / ۲۰۱) و خواریزمی (بی تا: ۱ / ۱۳۵) اشاره کرده است. به‌عنوان نمونه: ابن کثیر دمشقی به نقل از ابن مردویه از ابوسعید خدری چنین روایت کرده است:

این آیه در روز غدیر خم، هنگامی که رسول خدا ﷺ فرمود: «من كنت مولاه، فعلى مولاه»، بر ایشان نازل شد، ابن مردویه سپس روایت مزبور را از ابوهیره نقل کرده که در آن، روز مزبور را روز هجدهم ماه ذی الحجه، روزی که پیامبر ﷺ از حجه الوداع بازگشت، معرفی کرده است. (ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۲ / ۱۴)

سه. آیات عذاب واقع

آیات عذاب واقع پس از واقعه غدیر خم نازل شد:

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ * مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ.^۲
(معارج / ۳ - ۱)

این آیات از عذاب فوری فردی سخن می‌گویند که فرمان پیامبر اسلام ﷺ را درباره

۱. امروز دین شما را برایتان کامل و نعمت خود را بر شما تمام گردانیدم و اسلام را برای شما (به‌عنوان) آیینی برگزیدم.
۲. پرسنده‌ای از عذاب واقع‌شونده‌ای پرسید، که اختصاص به کافران دارد و آن را بازدارنده‌ای نیست و از جانب خدا صاحب درجات و مراتب است.

ولایت حضرت علی (ع) نپذیرفت و از خدا در صورت حقانیت این دستور، طلب عذاب کرد و بلافاصله دچار عذاب شد، علامه امینی در کتاب خود ذیل این آیات، به ذکر نظر ۲۹ تن از علما و دانشمندان اهل سنت همچون ثعلبی نیشابوری (۱۴۲۲: ۱۰ / ۳۵)، قرطبی (۱۳۶۴: ۱۹ / ۲۷۸) و خطیب شربینی (بی‌تا: ۴ / ۳۸۰) پرداخته است که این شأن نزول را پذیرفته‌اند. (نیز ر.ک: مودب و رزاقی، ۱۳۹۱: ۶۱ - ۵۹)

ثعلبی نیشابوری در شأن نزول آیه موردنظر می‌نویسد:

از سفیان بن عیینه درباره شأن نزول آیه «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ واقِعٍ» سؤال شد؟ سفیان به سؤال‌کننده^۱ گفت: پدرم از جعفر بن محمد روایت کرده: چون رسول خدا (ص) به غدیر خم رسید، مردم را جمع کرد و دست علی را گرفت و فرمود: «من کنت مولاه فعلي مولاه»، هنگامی که این خبر منتشر گشت و به گوش حرث بن نعمان فهري رسید، نامبرده به دیدار رسول خدا (ص) رفت و گفت: ای محمد آیا انتخاب علی به جانشینی خود از جانب تو است؟ رسول خدا (ص) فرمود: قسم به خدایی که معبودی جز او نیست، این امر از طرف خدا است، حرث پس از شنیدن این سخن گفت: بار خدایا اگر آنچه محمد می‌گوید حق است، بر ما عذابی دردناک نازل کن که بلافاصله و بعد از این سخن، سنگی از فراز بر سر او آمد و وی را کشت و در پی آن خدا این آیه را نازل فرمود. (ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۱۰ / ۳۵)

۲. استناد به آیات فضایل

علامه امینی در کنار استناد به آیات ولایت به آیاتی استناد کرده که در آن فضایل حضرت علی (ع) مطرح شده و گویای مقام والای ایشان است. این آیات یا مثل آیه تطهیر در شأن والای اهل بیت نازل شده و یا اختصاصاً مربوط به حضرت علی (ع) است. در اینجا به ذکر چند نمونه از آیاتی می‌پردازیم که ویژه امام علی (ع) است.

یک. بقره / ۲۰۷

از آیاتی که پامردی امام علی (ع) را به اثبات می‌رساند آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ

۱. سؤال‌کننده، حسین بن محمد خارقى بوده است. (فرات کوفى، ۱۴۱۰: ۵۰۵)

مَرَضَاتِ اللَّهِ...»^۱ است. این آیه به شب تاریخی لیلۃ المبیّت اشاره دارد.

ثعلبی نیشابوری درباره این شب، در روایتی چنین آورده است:

وقتی پیامبر خدا ﷺ اراده هجرت به سوی مدینه را فرمود، علی رضی الله عنه را در مکه به جای خود گذارد تا ودایعی که خدمت حضرت گذارده بودند، را رد کند، حضرت رسول ﷺ در شب خروج، درحالی که مشرکان اطراف خانه را گرفته و قصد کشتنش را داشتند به علی رضی الله عنه امر کرد که در بسترش بخوابد، علی رضی الله عنه به دستور حضرت ﷺ عمل کرد، در این هنگام حق تعالی به جبرئیل و میکائیل وحی فرستاد که فرود آیند و حضرت را از دست دشمنان حفظ کنند، پس خدا در این هنگام آیه فوق را درحالی که پیامبر خدا ﷺ روانه مدینه بود، در شأن علی رضی الله عنه نازل فرمود. (ثعلبی، ۱۴۲۲: ۲ / ۱۲۵)

دو. انفال / ۶۲

خدا در قرآن کریم آیات متعددی دارد که در آنها به پیامبر ﷺ در برابر منافقان تسلی خاطر می‌دهد، یکی از این آیات آیه ۶۲ سوره انفال است: «وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ»^۲ این آیه به حمایت خدا به وسیله مؤمنان از پیامبرش در قبال خدعه دشمنان اشاره دارد.

علامه امینی با استناد به سخن سیوطی معتقد است عبارت «هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ» درباره حضرت علی رضی الله عنه نازل شده است؛ چراکه وی از پیامبر خدا ﷺ روایت کرده که فرمود: بر عرش خدا نوشته شده بود «لا اله الا الله وحدي لا شريك لي و محمد عبدي و رسولي أيدته بعلي و ذلك قوله عزوجل في كتابه الكريم هو الذي ايدك بنصره و بالمؤمنين علي وحده»^۳ (سیوطی، ۱۴۰۴: ۳ / ۱۹۹)

۱. و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می‌فروشد.

۲. و اگر بخواهند تو را بفریبند، [یاری] خدا برای تو بس است. همو بود که تو را با یاری خود و مؤمنان نیرومند گردانید.

۳. کسی جز من شایسته پرستش نیست خدای یکتایی که بی‌شریکم، بندهام محمد را پیامبر خود قرار دادم و به وسیله علی او را تأیید کردم و دلیل آن سخن خدا است چنان که گوید: او کسی است که تو را با یاری خود و مؤمنین تأیید فرمود و مراد از مؤمنین علی به تنهایی است.

آیه «أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ...»^۱ درباره امام علی علیه السلام و فضایل ایشان که ایمان به خدا و روز قیامت و جهاد در راه خدا می‌دانند، نازل شده است.

صاحب *الغدیر* به نقل از ابن جریر طبری در روایتی از انس بن مالک آورده است:

روزی عباس - عموی پیامبر - و شیبیه - متولی مسجدالحرام و کعبه - بر یکدیگر مباحثات کرده و فضایل خود را به رخ یکدیگر می‌کشیدند تا اینکه علی علیه السلام به آن دو رسید و آن دو شرح ماجرا را برای ایشان نقل کردند، انس گوید: علی علیه السلام به آنان فرمود: بگذارید من هم افتخارخویش را بازگو کنم که من از شما برترم؛ زیرا نخستین کس از مردان این امت هستم که به وعده‌های پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ایمان آورد و با او هجرت نمود و در راه خدا جهاد کرد. پس از این سخن، هر سه نفر به حضور پیامبر خدا صلی الله علیه و آله مشرف گردیدند و هر کدام جهت برتری خود را بازگو کردند که خدا درباره این جریان آیه موردنظر را بر ایشان وحی فرمود. (طبری، ۱۴۱۲: ۱۰ / ۶۷)

دو. استناد به احادیث

احادیث یکی از عوامل مهمی است که در حفظ حقایق تأثیرگذار بوده و مانع از متروک شدن آن در اثر گذشت زمان می‌شود. صاحب *الغدیر* از این عامل مهم استفاده کرده و به مجموعه‌ای از احادیث در موضوع ولایت امام علی علیه السلام استناد کرده که به دو بخش قابل تقسیم است:

۱. استناد به حدیث غدیر

حدیث غدیر به ذکر واقعه غدیرخیم و برگزیده شدن حضرت علی علیه السلام به جانشینی حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌پردازد. یکی از نکات و شاخصه‌های مهمی که در این بخش به آن پرداخته می‌شود، این است که صاحب *الغدیر* معتقد است که سند حدیث غدیر از دو ویژگی ممتاز برخوردار است:

۱. آیا سیراب ساختن حاجیان و آباد کردن مسجدالحرام را همانند کار کسی پنداشته‌اید که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و در راه خدا جهاد می‌کند؟ نه، این دو نزد خدا یکسان نیستند و خدا بیدادگران را هدایت نخواهد کرد.

یک، وجود راویان ثقه و مورد اعتماد

علامه امینی وجود راویان ثقه در سند حدیث غدیر را یکی از مهم‌ترین امتیازهای این حدیث بر می‌شمارد. ایشان در کتاب خود راویان حدیث غدیر را در سه طبقه صحابه، تابعین، علما و حفاظ قرن دو تا چهارده قرار داده به طوری که در طبقه صحابه که به اعتقاد علمای اهل سنت، طبقه‌ای عادل به‌شمار می‌آیند، به ۱۱۰ تن و در طبقه تابعین به ۸۴ تن و در طبقه علما، به ۳۶۰ تن اشاره شده است، صاحب‌الغدیر در این طبقات از راویانی ثقه یاد می‌کند (ر.ک: امینی، ۱۳۶۶: ۱ / ۶۲ و ۷۴ - ۷۳) که مورد تمجید پیشوایان اهل سنت همچون بخاری قرار گرفته (ر.ک: همان: ۱ / ۹۱) و در کتب معتبر اهل سنت از ایشان روایت شده است. (ر.ک: همان: ۹۲ - ۸۷)

دو. تواتر و صحت سند

حدیث متواتر در اصطلاح علمای اهل سنت، حدیثی است که شمار راویان آن در هر طبقه به حدی است که معمولاً تبانی آنان بر دروغ محال است، از این رو عدد و رقم مشخصی درباره این تعداد از راویان بیان نشده است. (صبحی صالح، ۱۳۶۳: ۱۴۷) همچنین محدثان اهل سنت، حدیث صحیح الاسناد را حدیثی می‌دانند که سند آن توسط راویان عادل و ضابط متصل بوده و فاقد شاذ و ذوعلت باشد. (همان: ۱۴۵)

حدیث غدیر یکی از مهم‌ترین احادیثی است که به نقل از صاحب‌الغدیر از قول علمای اهل سنت به‌عنوان حدیثی متواتر و صحیح الاسناد شناخته شده است. (ر.ک: امینی، ۱۳۶۶: ۱ / ۲۵، ۴۲، ۸۲، ۸۵، ۱۶۱ و ۱۶۶) اطمینان به صحت سند این حدیث در برخی موارد به اندازه‌ای است که منجر به حذف سند آن توسط علما به هنگام نقل روایت می‌شود. (همان: ۴۹)

همچنین از مطالبی که نشان‌دهنده تواتر و شهرت حدیث غدیر است، وجود احادیث متواتر و صحیح الاسناد همچون حدیث مناشده امیرمؤمنان علیه السلام در روز شوری است که سال‌ها پس از این حادثه مهم به‌وجود آمده و در آن به حدیث غدیر اشاره شده است. (همان: ۱۵۹)

احادیث مناشده:

صاحب‌الغدیر در این بخش در استناد به حدیث غدیر، افزون بر ذکر احادیثی که در ذیل آیات تبلیغ و اِکمال آمده، در ۲۲ مورد به احادیثی دیگر در موضوع «مناشده» و احتجاج به حدیث

غدیرخم اشاره می‌کند که سال‌ها پس از وفات پیامبر خدا ﷺ و در جریان‌های مختلف شکل گرفته است. شایان ذکر است که «مناشده» اسم مفعول از فعل «نَشَدَ» به معنای سوگند دادن است (ابن‌درید، ۱۹۸۸: ۲ / ۶۵۲) که در ترجمه جلد یکم *الغدیر* این کلمه به مبادله سوگند، برگردان شده است، به این‌گونه که حضرت علی علیه السلام در جهت تأیید حادثه غدیر، اصحاب پیامبر خدا ﷺ را سوگند داده و اصحاب نیز به این سوگندها پاسخ دادند.

در این احتجاج‌ها و مبادله‌ها افزون بر ذکر حدیث غدیر، فضایل حضرت علی علیه السلام نیز که توسط برخی از انسان‌های بداندیش رد یا کوچک جلوه داده شده است، بیان شده که در بخش احادیث فضایل، به مواردی از آن فضایل اشاره می‌شود؛ از جمله این احتجاج‌ها عبارت‌اند از:

یک. حدیث مبادله سوگند امیرمؤمنان علیه السلام در روز رجب (سال ۳۵ ق)

در اثر معارضه‌ای که در امر خلافت با امام علی علیه السلام به وجود آمد، برخی از مردم، آن حضرت را به دلیل نقل سخنان رسول خدا ﷺ مبنی بر تقدم و برتری‌اش بر دیگران متهم ساختند و به سخنان رسول خدا ﷺ را در این موضوع با تردید و انکار نگریستند. چون این خبر به گوش آن حضرت رسید، در میدان کوفه حضور یافت و در میان گروه بسیاری، به منظور اثبات سخنان خود، به استدلال و مبادله سوگند پرداخت.

ابن‌اثیر از اصبع بن نباته روایت کرده که گفت:

در روز رجب، علی علیه السلام مردم را سوگند داد که هر کس گفتار رسول خدا ﷺ را در روز غدیرخم به گوش خود شنیده، بدان گواهی دهد، جمعی در حدود ده و اندی نفر که در میان آنها ابویوب انصاری و ابوعمرة بن عمرو بن محسن بودند، گفتند: ما شهادت می‌دهیم که شنیدیم رسول خدا ﷺ فرمود: «ألا من كنت مولاه، فعلي مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه ...». (ابن‌اثیر، ۳ / ۳۰۷؛ ۵ / ۲۰۵)

دو. حدیث مبادله سوگند جوانی با ابوهریره به حدیث غدیر

صاحب *الغدیر* در روایتی دیگر به نقل از ابن‌ابی‌الحدید از عمر بن غفار روایت چنین نموده است:

جوانی نزد ابوهیره آمد و به وی گفت: تو را به خدا سوگند می‌دهم آیا از رسول خدا ﷺ شنیدی که درباره علی ﷺ فرمود: «اللهم وال من والاه و عاد من عاداه»؟ ابوهیره گفت: آری، آن جوان گفت: بنابراین من خدا را گواه می‌گیرم که تو دشمن او را دوست گرفتی و با دوست او دشمنی نمودی. (امینی، ۱۳۶۶: ۱ / ۲۰۳؛ نیز ر.ک: ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ۱ / ۳۶۰)

۲. استناد به احادیث فضایل

در ذیل آیات فضایل نمونه‌هایی از احادیث دال بر فضایل امیرمؤمنان گذشت. در اینجا به نمونه‌هایی از احادیث دیگر همچون احادیث مناشده و احتجاجات ائمه ﷺ اشاره می‌شود.

یک. حدیث مبادله سوگند امیرمؤمنان ﷺ در روز شورا (سال ۲۳ یا آغاز سال ۲۴ ق) علامه امینی به نقل از صاحب المناقب می‌نویسد:

سلیمان بن محمد از ابوطفیل عامر بن واثله روایت کرده که وی در روز شورا از علی ﷺ که در خانه محل اجتماع و شورا بود، شنید که فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم که آیا در میانتان کسی هست که پیش از من به وحدانیت خدا ایمان آورده باشد؟ همگی گفتند: نه، علی ﷺ فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم که آیا جز من کسی هست که همسری چون فاطمه دخت محمد ﷺ داشته باشد که سرور زنان اهل بهشت است؟ گفتند: نه به خدا سوگند، فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم که آیا جز من کسی هست که دو فرزند چون حسن و حسین داشته باشد که دو سرور جوانان اهل بهشت باشند؟ گفتند: نه به خدا سوگند، فرمود: شما را به خدا سوگند می‌دهم که آیا در میان شما جز من کسی هست که چندین بار با رسول خدا نجوا کرده باشد و پیش از نجوا صدقه داده باشد؟ گفتند: نه به خدا سوگند. (اخطب خوارزم، بی‌تا: ۲۱۷)

دو. حدیث احتجاج امام حسن مجتبی ﷺ (سال ۴۱ ق)

ابوالعباس بن عقده روایت کرده: حسن بن علی ﷺ پس از صلح با معاویه برای ادای خطبه به پاخاست و درباره حضرت علی ﷺ فرمود: پس از آنکه خدای متعال محمد را به نبوت مبعوث کرد و قرآن را بر او فرو فرستاد، پدر من اول کسی بود که خدا و رسول را اجابت نمود و ایمان آورد و خدا و رسول را تصدیق کرد، سپس حسن بن علی ﷺ فرمود: «أَمَّنْ كَانَ عَلَيَّ بَيْنَةً مِنْ»

رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ...»^۱ (هود / ۱۷) مراد از این آیه، جدّ من است که دلیلی روشن از جانب پروردگار خویش دارد و پدرم شاهدهی از پی اوست، این امت از جد من شنیده‌اند که به پدرم فرمود: «أَنْتَ مِثِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي». (امینی نجفی، ۱۳۶۶: ۱ / ۱۹۷)

سه. استناد به اشعار

اشعار با امواج نامریی که به وجود می‌آورند در روح شنونده اثر می‌گذارند^۲ و شعرایی که در اشعار خود با بیان حقیقت پشت دشمن را می‌شکنند به فرموده حضرت محمد ﷺ مصداق آیه «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا»^۳ (شعراء / ۲۲۷) هستند. (ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۶ / ۱۵۸)

شعر، مستند دیگری است که علامه به منظور اثبات ولایت امام علی علیه السلام به آن ارجاع داده است. علامه امینی در اثبات ولایت امام علی علیه السلام و در بیان فضایل آن حضرت تنها به شاعران قرون ابتدایی اکتفا نکرده است، ایشان با تلاش و همت وسیعی که از خود به خرج داده است، شاعران قرن یک تا دوازده را مورد بررسی قرار داده است، به نظر می‌رسد علامه قصد داشت به این مطلب اشاره کند که دیگر حجت تمام شده و هیچ بهانه و انکاری در رد این حقیقت بزرگ وجود ندارد؛ چراکه که حتی در شعر هم به این حقیقت اشاره شده است. ایشان در *الغدیر* به صورت پراکنده (مجلدات ۷ - ۱ و نیز جلد ۱۱) به مجموعه‌ای از اشعار از شعرای قرن اول تا دوازده هجری اشاره کرده که درباره حضرت علی علیه السلام سروده شده و به دو بخش اشعار غدیر و اشعار فضایل قابل تقسیم است.

شایان ذکر است که برخی از غدیری‌ها ضمن اشاره به واقعه غدیر به فضایل حضرت علی علیه السلام نیز اشاره کرده است، از این رو در برخی از اشعار جدا کردن این دو مبحث از یکدیگر امکان ندارد؛ چراکه باعث ابهام مطلب می‌شود.

۱. آیا کسی که از جانب پروردگارش بر حجتی روشن است و شاهدهی از خویشان او، پیرو آن است.
 ۲. اشاره‌ای است به روایت «إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةً وَإِنَّ مِنَ اللَّبْيَانِ لَسِحْرًا»، است که علمای شیعه و سنی به آن اتفاق نظر دارند. (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۴ / ۳۷۹؛ امینی نجفی، ۱۳۶۶: ۲ / ۹)
 ۳. مگر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده و خدا را بسیار به یاد آورده و پس از آنکه مورد ستم قرار گرفته‌اند یاری خواسته‌اند.

۱. استناد به اشعار غدیر

این اشعار به واقعه غدیر خم و برگزیده شدن حضرت علی علیه السلام به جانشینی حضرت محمد صلی الله علیه و آله اشاره دارد و از آن به عنوان غدیریه یاد می‌شود. علامه امینی معتقد است شاعران غدیر که اکثر آنان از دانشمندان هستند، در زمره راویان حدیث غدیرند (امینی، ۱۳۶۶: ۲ / ۱) ایشان در کتاب خود با توجه به غدیریه‌های شماره‌گذاری شده، به ۱۵۰ اثر اشاره کرده است، به طوری که در قرن اول پنج غدیریه، قرن دوم بیست و شش غدیریه و ... ذکر شده است. به عنوان نمونه سید حمیری^۱ یکی از شاعران غدیر در سده دوم هجری است. غدیریه‌ای که وی سروده با این مطلع آغاز می‌شود:

قام النبی یوم خم خاطباً   بجانب الدوحات أوحیالها
پیامبر در روز غدیر خم در پیرامون درختان بزرگ، به خطبه‌خوانی برخاست.

فقال: من كنت له مولی فذا   مولاه ربی اشهد مرارا قالها
و فرمود: هر کس من مولای اویم، این علی مولای اوست، خدایا گواه باش
و این سخن را چند بار به زبان آورد.

قالوا: سمعنا و أطعنا کلنا   و أسرعوا بالألسن اشتغالها
گفتند: شنیدیم و همگی فرمان‌برداریم و زبان خود را به این گفتار
مشغول داشتند. (امینی، ۱۳۶۶: ۲ / ۲۲۷)

علامه امینی ذیل غدیریه‌سرایان سده ۱۱ به غدیریه‌ای از ابن ابی شافین بحرانی اشاره کرده که ۵۸۰ بیت دارد و در مجموعه‌های نفیس خطی ذکر شده و با این مطلع آغاز می‌شود:

أجل مصابی فی الحیاء و اکبر   مصاب له کل المصائب تصغر

۱. ابوهاشم اسماعیل بن محمد، اهل حمیر و ملقب به سید، متوفی سال ۱۷۳ ق است. او کسی است که مورد توجه امام صادق علیه السلام بوده و ایشان درباره او می‌فرماید: اگر گامی از سید بلغزد، قدم دیگرش برجاست. (امینی، ۱۳۶۶: ۲ / ۲۳۱)

در غدیریه مورد نظر، ابن ابی شافین همچون سید حمیری به شرح واقعه غدیر پرداخته است؛ با این تفاوت که وی به صورت مفصل تر و با ذکر جزئیات، واقعه را شرح داده است. (امینی، ۱۳۶۶: ۱۱ / ۲۳۲)^۱

۲. استناد به اشعار فضایل

اشعار فضایل حضرت علی علیه السلام مبحث دیگری است که صاحب *الغدیر* با استناد به آن، حجت را تمام کرده و به حقانیت علی علیه السلام در نشستن بر مسند پیامبر خدا صلی الله علیه و آله اشاره کرده است، صاحب *الغدیر* در کتاب خود پیش از ذکر اشعار غدیریه سرایان قرن اول، درباره اشعار این شعرا شروطی را پایه‌گذاری کرده مبنی بر اینکه تمام اشعار موجود در قرن اول که در *الغدیر* به آن اشاره شده و مضمون آن مشتمل بر فضایل آل الله است از دو ویژگی برخوردار است: نخست اینکه فضایل یادشده در این اشعار در قرآن و حدیث موجود است و دوم اینکه سند آن از طریق اهل سنت رسیده است (همان: ۲ / ۲۴)، اما با توجه به اشعار شعرای قرون بعدی در *الغدیر*، این نتیجه حاصل می‌شود که صاحب *الغدیر* معمولاً در موضوع فضایل حضرت علی علیه السلام ویژگی اول را در این اشعار رعایت کرده، به طوری که در برخی موارد بلافاصله پس از ذکر اشعار و یا جدا از آن در صفحات دیگر و یا در جلد های دیگر، به ذکر احادیث و آیات فضایی که در این اشعار به آنها اشاره شده، پرداخته است و در برخی موارد نیز به جهت روشنی مطلب از ذکر احادیث و آیات خودداری کرده که به عنوان نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. علامه امینی ذیل غدیریه سرایان سده چهارم هجری به شاعری به نام ابوالقاسم زاهی^۲ اشاره کرده است، وی در مدح امام علی علیه السلام شعری سروده که از جمله ابیات آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. نمونه‌های بیشتر ر.ک: امینی، ۱۳۶۶: ۴ / ۳۹۷.

۲. ابوالقاسم علی بن اسحاق که به زاهی شهرت یافته از شاعران برجسته‌ای است که با بدخواهان اهل بیت علیهم السلام و آنان که ولایتشان را قبول نداشتند به مقابله می‌پرداخت که همین امر، باعث شد او را در زمره شاعران کم‌شعر پندارند. زاهی به نقل عمیدالدوله در طبقات الشعراء متوفای سال ۳۵۲ ق است. (امینی، ۱۳۶۶: ۳ / ۳۹۱)

ذکر تعبیر «مکلم الشمس» اشاره به روایتی دارد که به نقل از خوارزمی، در آن علی علیه السلام با خورشید سخن می‌گوید و خورشید ایشان را رهبر مسلمانان خطاب می‌کند و ایشان را پس از محمد صلی الله علیه و آله، اول کسی می‌داند که زمین به خاطرش می‌شکافد و زنده می‌شود و پوشش پیدا می‌کند.

ابوالقاسم با ذکر تعبیر «و من ردت له ببابل» اشاره به روایتی دارد که به نقل از عبد خیر، خورشید در سرزمین بابل به خاطر علی علیه السلام به روند طبیعی خود در حرکتش هنگام غروب ادامه نداد و بازگشت.

ابوالقاسم با ذکر تعبیر «من أنبع للعسكر ماء العين» به روایت ابوسعید تیمی، اشاره دارد که در آن علی علیه السلام به وجود چشمه‌ای پنهان شده اذعان دارد که کسی جز پیامبر یا وصی پیامبر از محل آن آگاهی ندارد. (اخطب خوارزم، بی تا ۶۸؛ امینی، ۱۳۶۶: ۳ / ۳۹۱)^۱

رجال‌شناسی شاعران غدیر

صاحب *الغدیر* در جلدهای مختلف کتاب خود افزون بر ذکر غدیریه‌های بسیاری که به موضوع واقعه غدیر و فضایل حضرت علی علیه السلام اشاره دارد، به شرح زندگی شاعران این اشعار نیز پرداخته که اگر به مطالعه آن پرداخته شود به انگیزه نویسنده کتاب پی برده خواهد شد و آن اینکه مدح حضرت علی علیه السلام و عشق به ایشان مربوط به گروه و قشر و نژاد خاصی نیست، در واقع هر انسان جویدی حقیقت که به مطالعه تاریخ صحیح می‌پردازد، از عامی‌ترین تا عالم‌ترینشان، هنگامی که با راستی‌ها و درستی‌ها روبه‌رو می‌شود، ناخواسته و به صورت

۱. ابن حماد عبیدی یکی از شاعران غدیر در سده چهارم هجری است، وی در مدح امام علی علیه السلام شعری سروده که با این مطلع آغاز می‌شود: ما لعلی سوی أخیه / محمّد فی الوری نظیر، علامه در بیت موردنظر به نقل از محب‌الدین طبری از انس بن مالک روایت کرده که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر پیامبری نظیر و همتایی دارد و در امت من علی همتا و نظیر من است. (امینی، ۱۳۶۶: ۴ / ۱۴۷) بخش دیگری از بیت مطلع نیز به حدیث برادری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام اشاره دارد، حاکم در این باره از عبدالله بن عباس چنین روایت کرده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله میان اصحابش پیمان برادری افکند، پس علی علیه السلام نزد او آمد و فرمود: شما بین یاران پیمان برادری افکندی، اما میان من و هیچ کس برادری برقرار نکردی؟ پس پیامبر خدا فرمود: تو برادر من در دنیا و آخرت هستی. (همان: ۳ / ۱۱۳) جهت ملاحظه نمونه‌های بیشتر ر.ک: همان: ۲ / ۴۷؛ ۳ / ۲۰۲؛ نیز: ثعلبی، ۱۴۲۲: ۲ / ۱۲۵.

فطری به بیان آن می‌پردازد و به سمت آن حرکت می‌کند، هرچند که با عقاید و افکار و حتی اعمالش مطابق نباشد. بنابراین از برخی از شروحو که صاحب‌الغدیر از زندگی شاعران غدیر ذکر کرده، نکاتی به‌دست آمده که می‌توان به‌صورت ذیل دسته‌بندی کرد:

یک. مدح امام علی علیه السلام از سوی شاعران سنی و مسیحی

- ابوسالم، کمال‌الدین محمد بن طلحة شافعی، از غدیریه‌سرایان سده هفتم هجری و یکی از بزرگان و پیشوای فقه شافعی است که در علوم مختلفی چون حدیث و اصول مهارت داشته است. وی در نیشابور از ابوالحسن، مؤید بن علی طوسی و زینب شعریه استماع حدیث کرد و بزرگانی مانند کنجی شافعی در *کفایة الطالب* از ایشان روایت کرده‌اند. غدیریه‌ای که کمال‌الدین شافعی درباره واقعه غدیر سروده با این مطلع آغاز می‌شود:

أوضح و استمع آیات وحی تنزلت بمدح امام بالهدی خصه الله

شاعر در این غدیریه افزون بر اشاره به واقعه غدیر، فضایل حضرت علی علیه السلام را نیز ذکر کرده است. (همان: ۵ / ۴۱۳)

- بقراط فرزند اشوط، وامق ارمنی مسیحی از پیشوایان بزرگ ارمنه و از غدیریه‌سرایان قرن سوم هجری است که غدیریه او با این مطلع آغاز می‌شود:

ألیس بجم قد أقام (محمد) (علیاً) بإحضار الملا فی المواسم

(ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱ / ۲۸۶)

صاحب‌الغدیر معتقد است که نه‌تنها وامق مسیحی، بلکه بسیاری از مسیحیان و کلیمیان هستند که در کتب مختلفی چون *محمد و القرآن* از مونت، *حیة محمد* از ویلیان مویر و *المعلم الاکبر* از هربرت وایل و ... به مدح پیامبر بزرگ و وصی ایشان پرداخته‌اند. (امینی، ۱۳۶۶: ۳ / ۴)

دو. مدح امام علی علیه السلام از سوی دشمنان

عمرو فرزند عاص بن وائل از غدیریه‌سرایان سده اول هجری و از دشمنان خاص حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین و از نزدیکان و همفکران معاویه بن ابوسفیان است که ناخواسته در

قصیده‌ای به نام جلجلیه به ذکر واقعه غدیر و مدح حضرت علی علیه السلام و وجود فضایل مثبتی در ایشان چون شجاعت و شایستگی ایشان در قرار گرفتن بر منصب خلافت پرداخته است. این قصیده در پاسخ به نامه معاویه سروده شده و با این مطلع آغاز می‌شود:

معاویة الحال لا تجهل و عن سبل الحق لا تعدل

(همان: ۲ / ۱۱۴)

سه. مدح امام علی علیه السلام از سوی شاعران عجم

مهیار بن مرزویه دیلمی بغدادی، یکی از شاعران غدیر در سده پنجم هجری و از بزرگان شعر و ادب است که اشعار مذهبی او از ویژگی‌هایی چون حجت کوبنده و ستایش صادقانه و سوگ دردناک برخوردار است. وی در سروده مذهبی خود که در مدح اهل بیت رسول صلی الله علیه و آله سروده به نژادش که ایرانی است اشاره کرده است، سروده وی با این مطلع آغاز می‌شود:

بکی النارستراً علی الموقد و غار یغالط فی المنجد

(همان: ۴ / ۲۳۸)^۱

چهار. مدح امام علی علیه السلام از سوی عالمان شاعر

از ویژگی‌های بارزی که صاحب *الغدیر* درباره بیشتر شاعران غدیر ذکر کرده، دانشمند بودن آنان است (همان: ۲ / ۱) که از نمونه این عالمان می‌توان به ابوالقاسم، اسماعیل، فرزند ابی الحسن عباد، از شاعران غدیر در سده چهارم هجری، اشاره کرد. وی متوفای سال ۳۸۵ ق و از رجال بزرگ زمان خود است که حدیث را از مشایخ اصفهان، بغداد و ری فرا گرفت و محدثان زیادی چون شیخ عبدالقاهر جرجانی از او استماع حدیث کردند. وی در زمینه علم و ادب، کتب فراوانی تألیف کرده که از جمله آن می‌توان به *اسماء الله و صفاته؛ دیوان الرسائل* اشاره کرد. (همان: ۴ / ۴۲ و ۴۵) شیخ بهاءالدین عاملی از جمله بزرگانی است که صاحب بن عباد را مورد تمجید قرار داده و در شمار ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق، شیخ مفید و امثال آنان آورده است (همان: ۴۳) سروده‌ای که این شاعر بزرگ در آن به ذکر واقعه غدیر و مدح

۱. جهت ملاحظه نمونه‌های بیشتر ر.ک: امینی، ۱۳۶۶: ۶ / ۵۸ و ۳۵۰.

امام علی علیه السلام پرداخته با این مطلع آغاز می‌شود:

قالت فمن صاحب الدين الحنيف أجب؟ فقلت أحمد خير السادة الرسل

(همان: ۴۰)^۱

چهار. استناد به منابع تاریخی

صاحب *الغدیر* در کتاب خود ضمن اشاره به تاریخ و اهمیت آن، معتقد است که هر رشته از علوم و فنون پیوسته در ارتباط با تاریخ است و هر گروهی از اهل علم در پی مقصود خویش به دنبال آن می‌رود، یکی از آن گروه محدثان هستند؛ زیرا احادیث بسیاری وجود دارد که موضوع‌های آنها با تاریخ آمیخته است و محدث ناگزیر است این احادیث را با صفحات کتب تاریخی مورد مقایسه و بررسی قرار دهد تا بتواند به حقیقت دست یابد.

گذشته از آن، در میان موضوعات تاریخی، نخستین امری که مهم‌ترین فواید و نتایج را دارا است، موضوعی است که براساس آن، دین و آیینی پایه‌گذاری شده و یا زیر بنای مذهبی بوده باشد که امت‌هایی بدان گرویده و دولت‌هایی به‌خاطر آن شکل گرفته‌اند، از این‌رو صاحب *الغدیر* در کتاب خود با عنایت به این تفکر به جهت اثبات ولایت امام علی علیه السلام به منابع تاریخی در دو موضوع استناد کرده است:

۱. استناد به منابع تاریخی در موضوع واقعه غدیر

علامه امینی در موضوع موردنظر در کتاب خود ذیل عنوان «اهمیت غدیر در تاریخ» به ذکر نام ۲۴ تن از مؤرخان همچون ابن کثیر دمشقی (۱۴۰۸: ۵ / ۲۳۰)، ابن عساکر (۱۴۱۵: ۴۲ / ۲۳۰)، خطیب بغدادی (بی تا: ۸ / ۲۸۴) پرداخته که به این واقعه در آثار و کتب خود تصریح کرده‌اند و در ادامه به شرح این واقعه از نگاه این علما پرداخته و می‌نویسد:

به تحقیق پیوسته که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هنگام بازگشت از حجه الوداع در روز غدیرخم، در محلی بین مکه و مدینه که «جحفه» نام داشت، مردم را جمع فرمود و

۱. جهت ملاحظه نمونه دیگر ر.ک: همان: ۴ / ۴۰۲ - ۳۹۸.

در جایگاه بلندی قرار گرفت و فرمود: ای گروه مسلمانان، آیا من سزاوارتر به شما و امور شما از خود شما نیستم؟ گفتند: آری به خدا قسم، آنگاه فرمود: هر کس که من مولای اویم پس از من علی مولای او خواهد بود، خدایا دوست بدار آن کسی را که او را دوست بدارد و دشمن دار آن کسی را که او را دشمن بدارد و یاری کن یاران او را و خوار کن خوارکنندگان او را. (امینی، ۱۳۶۶: ۵ / ۸ - ۵)

۲. استناد به منابع تاریخی در موضوع فضایل امام علی علیه السلام

منابع تاریخی از دیگر مستندهایی است که همانند قرآن، حدیث و شعر به ذکر فضایل حضرت علی علیه السلام می‌پردازد، از این رو در این بخش افزون بر احادیثی که در بخش اشعار فضایل از کتب تاریخی چون کتاب *وقعة صفین نصر بن مزاحم و تاریخ خطیب بغدادی* ذکر شد، به مواردی دیگر از این احادیث از دیگر کتب تاریخی اشاره می‌شود، به‌عنوان نمونه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «علی با حق است و حق با علی است، هر کجا او باشد، حق بدان سو می‌گراید و این دو از هم جدا نمی‌شوند تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند.»

علامه در کتاب خود به ذکر این حدیث از منابع گوناگون تاریخی پرداخته است، از جمله اینکه: خطیب بغدادی در تاریخ خود از طریق یوسف بن محمد مؤدب روایتی را از ابو ثابت مولای ابوذر نقل کرده که گفت: بر ام‌سلمه وارد شدم و دیدم که او گریه می‌کند و به یاد علی علیه السلام است و می‌گوید: شنیدم که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «علی با حق است و حق با علی است...» (خطیب بغدادی، بی‌تا: ۱۴ / ۳۲۱)، ابن قتیبه در *الامامة و السياسة* از محمد بن اُبی بکر آورده که او بر خواهرش عایشه وارد شد و به او گفت: آیا نشنیدی که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: علی با حق است و حق با علی است، حال آنکه تو برای جنگ با او بیرون آمده‌ای. (ابن قتیبه، بی‌تا: ۶۸)

در روایتی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «علی را هیچ منافقی دوست نمی‌دارد و هیچ مؤمنی او را دشمن نمی‌گیرد.»

صاحب *الغدیر* در کتاب خود به ذکر این حدیث از منابع گوناگون تاریخی پرداخته است، از جمله اینکه: ابن کثیر در تاریخ خود از ام‌سلمه روایت کرده که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام

فرمود: هیچ مؤمن تو را دشمن نمی‌دارد و هیچ منافق تو را دوست نمی‌گیرد (ابن کثیر، ۱۴۰۸: ۳۵۴ / ۷)، نیز خطیب بغدادی در تاریخ خود از علی (ع) روایت کرده که ایشان فرمود: همانا عهدی از پیامبر خدا با من است که دوستم نمی‌دارد، مگر مؤمن و دشمنم نمی‌گیرد مگر منافق. (خطیب بغدادی، بی‌تا: ۱۴ / ۴۲۶)^۱

نتیجه

در یک نتیجه‌گیری کلی؛ مطابق باورهای هر صاحب‌نظر و اهل‌فنی، اثبات امر حقی که به مستندهای با ارزش و محکمی استوار باشد، جایگاه ویژه‌ای دارد. علامه امینی از سرآمد پژوهشگرانی است که از این روش بهره برده و در جهت اثبات ولایت امام علی (ع) به استنادهای محکمی چون قرآن، حدیث، شعر و تاریخ در دو موضوع واقعه غدیر و فضایل حضرت علی (ع) تمسک جسته است؛ چراکه قرآن کتاب نخست مسلمانان و معجزه آخرین پیامبر الهی و معتبرترین سند در میان مسلمانان است و احادیث، دومین منبع مورد استناد مسلمانان و راهگشا در شناخت حقایق دینی است و شعر با وجود اینکه اثری ادبی است در برخی مواقع شارح حقایق تاریخی بوده و خالقان آن در زمره راویان محسوب می‌شوند و تاریخ که با هر رشته از علوم و فنون در ارتباط است، می‌تواند به‌عنوان منبعی مناسب مورد استفاده قرار گیرد.

شایان ذکر است که در راستای اثبات ولایت امام علی (ع) استناد علامه امینی به مستندهای یادشده در مبحث واقعه غدیر و برگزیده شدن علی (ع) به جانشینی پیامبر (ص) کفایت می‌کرده است؛ زیرا این حادثه امری وحیانی است و در آن جای هیچ مقابله و انکاری وجود ندارد، از این‌رو به نظر می‌رسد هدف علامه امینی از ذکر بحث فضایل حضرت علی (ع)، روشن نمودن حکمت انتخاب ایشان به جانشینی پیامبر خدا (ص) است. در واقع موضوع واقعه غدیر و برگزیده شدن امام علی (ع) به سرپرستی امت و بحث فضایل حضرت، همانند مهره‌هایی هستند که در کنار یکدیگر قرار گرفته و حجّت را بر انسان تمام می‌کند.

۱. جهت ملاحظه نمونه‌های دیگر رک: امینی، ۱۳۶۶: ۳ / ۲۲۸، ۲۲۲، ۲۲۰؛ نیز رک: خطیب بغدادی، بی‌تا: ۲ / ۸۱.

روش عام علامه در همه مستندها استفاده از روش جدل و تکیه بر منبع اهل سنت است. روش عام دیگر علامه پرداختن به موضوع فضایل امام علی علیه السلام در کنار طرح موضوع غدیر است که در انواع استنادها به چشم می‌خورد. پرداختن به مبحث فضایل حضرت علی علیه السلام در کنار ذکر واقعه غدیر به درک بهتر انتخاب ایشان به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله از سوی خدا کمک می‌کند. برخی از این استنادها، روش‌های مختص به خود را نیز دارا است، به عنوان مثال، یکی از روش‌های مهمی که در بخش استناد به احادیث، چه در حدیث غدیر و چه در احادیث فضایل وجود دارد، این است که علامه به نقل از علمای اهل سنت این نوع احادیث را در زمره احادیث متواتر و صحیح الاسناد معرفی کرده است.

از دیگر روش‌هایی که اختصاص به یک مستند دارد، روش علامه در استناد به اشعار است. علامه امینی در این بخش تنها به شاعران قرون ابتدایی اشاره نکرده است بلکه در جهت اثبات ولایت امام علی علیه السلام به ذکر اثر شاعران قرن اول تا دوازده پرداخته است. نکته دیگری که در این بخش می‌توان به آن تکیه کرد این است که علامه در جهت اثبات این ولایت، تنها به شاعران وابسته به گروه و نژاد خاصی اکتفا نکرده است و به عبارت دیگر ایشان در مدح امام علی علیه السلام از شاعرانی عامی تا عالم و دانشمند یا شاعرانی غیرعرب یا غیرمسلمان و در نهایت شاعرانی که حتی به دشمنی با حضرت می‌پردازند، یاد کرده است. در نهایت نکته‌ای که از تمام این روش‌ها به دست می‌آید، این است که علامه در جهت اثبات حقانیت امام علی علیه السلام به نوعی حجت را بر همه تمام کرده و به صورت جامع و کامل به اثبات این حقیقت پرداخته است.

منابع و مأخذ

الف) کتابها

- قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.

- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی، ۱۴۱۳ ق، من لایحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری، قم،

دفتر انتشارات اسلامی.

- ابن درید، محمد بن حسن، ۱۹۸۸ م، *جمهرة اللغة*، بیروت، دار العلم للملایین.
- ابن عساکر، علی بن حسن، ۱۴۱۵ ق، *تاریخ مدینة دمشق*، تحقیق علی شیری، بیروت، دار الفکر.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، ۱۴۰۸ ق، *البدایة و النهایة*، تحقیق علی شیری، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، ۱۴۱۹ ق، *تفسیر القرآن العظیم*، تحقیق محمدحسین شمس‌الدین، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- اخطب خوارزم، موفق بن احمد، بی تا، *المناقب*، تحقیق مالک محمودی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- امینی، عبدالحسین، ۱۳۶۶، *الغدیر فی کتاب و السنة و الادب*، تهران، دار الکتب الإسلامیة، ج ۲.
- امینی نجفی، محمد، ۱۳۷۰، *سیری در الغدیر*، قم، نشر مؤلف.
- ثعلبی نیشابوری، احمد بن ابراهیم، ۱۴۲۲ ق، *الکشف و البیان عن تفسیر القرآن*، بیروت، دار احیاء التراث الاسلامی.
- جرفادقانی، م، ۱۳۶۴، *علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی*، قم، معارف اسلامی.
- حسکانی، عیدالله بن احمد، ۱۴۱۱ ق، *شواهد التنزیل لقواعد التفصیل*، تحقیق محمدباقر محمودی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی، بی تا، *تاریخ بغداد*، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- خطیب شربینی، محمد بن احمد، بی تا، *سراج المنیر*، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر، ۱۴۲۰ ق، *مفاتیح الغیب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۳.
- سیوطی، جلال‌الدین، ۱۴۰۴ ق، *الدر المثور فی التفسیر بالمأثور*، قم، کتابخانه آیه‌الله مرعشی نجفی.
- شاکری، حسین، ۱۴۱۷ ق، *ربع قرن مع العلامة الأمینی*، قم، نشر مؤلف.

- شهیدی، جعفر و محمدرضا حکیمی، ۱۳۵۲، *یادنامه علامه امینی*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- صبحی صالح، ۱۳۶۳، *علوم الحدیث و مصطلحه*، قم، دارالکتاب الاسلامی، چ ۵.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۲ ق، *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دارالمعرفه.
- فرات کوفی، ابوالقاسم فرات بن ابراهیم، ۱۴۱۰ ق، *تفسیر فرات الکوفی*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- قرطبی، محمد بن احمد، ۱۳۶۴، *الجامع لأحكام القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
- مصاحبه با محمدهادی امینی و حجة الإسلام آخوندی، ۱۳۶۷، *یادنامه علامه امینی*، ضمیمه روزنامه رسالت، یکشنبه ۱۲ تیر.
- واحدی، علی بن احمد، ۱۴۱۱ ق، *اسباب نزول القرآن*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ب) مقاله‌ها**
- زینلی، غلامحسین، ۱۳۷۶، «ویژگی‌های الغدیر»، *فرهنگ کوثر*، شماره ۲.
- غروی نایینی، نهله و آتنا بهادری، ۱۳۹۰، «روش‌شناسی نقد علامه امینی بر احادیث موضوعه»، *پژوهش‌های قرآن و حدیث*، ص ۴۶ - ۲۹، تهران، دانشگاه تهران.
- فلاح رزاق، جاسم، ۱۳۹۲، «شیوه‌های بررسی حدیث در نظر علامه امینی»، *سفینه*، ترجمه صالحه سکوت، شماره ۳۸، ص ۶۸ - ۴۷، تهران، نبأ مبین.
- مؤدب، سیدرضا و هادی رزاقی، ۱۳۹۱، «واکاوی شان نزول آیه سائل سائل بعداب واقع در تفاسیر اهل سنت»، *مطالعات تفسیری*، شماره ۱۱، ص ۶۸ - ۵۵، قم، دانشگاه معارف اسلامی.